

Társadalom és építészet

A napokban újra Szegedre hívtam a sors. Éjjel érkeztem, korán ébredtem s bejártam a gyönyörű őszi napba» iSrdő várost. Szeged a századforduló idején majdnem teljesen elpusztult, akkor építették újjá» midőn az építészetben az u. n. „magyar szecesszió“ uralkodott. Budapestre is ez az irányzat nyomta rá bélyegét, de különben: „ujjnyomait“ minden magyar vidéki városban megtaláljuk, mert a kiegyezés korának szellemi és társadalmi vetése a század végére érett meg s ez a folyamat többek között az építkezésben is érezhetően megnyilatkozott. Nem túlozunk tehát, midőn azt állítjuk, hogy a magyar szecesszió a századvégi vidéki pallérok nyomasztó álmaitól kezdve egészen ennek az irányznak „magyaros“ ágazatáig, a „lechnerizmusig“: áruló társadalmi megnyilatkozás és élénk fényt vet a kiegyezés társadalmának lelkivilágára.

De melyek a magyar szecessziós építkezésnek legfeltűnőbb jelei? Mindenekelőtt: merénylet az építőanyag természete ellen. Ez az irányzat nem akar tudni az anyag természetes mivoltáról, jellegéről és törvényeiről. Nem hitte el, hogy az anyag természetes egyszerűségében, eredetiségében | páratlan hatóerő lakozik. Ellenkezőleg: arra törekedett, hogy rálicitáljon az anyagra. Egészséges és maradandó irányzatok a díszítést az anyaghoz alkalmazzák, sőt: az anyagból fejtik ki. A szecesszió azonban helyett ízléstelen s ordító díszek tömegével elborította az anyagot, hogy a „füle se lássék ki belőlük“. Például: óriási gömböt helyezett a tetőzet sarkába s a gömbre egy heverő alakot ba-

bérággal a kezében. Vagy: mindenáron tornyokat formált. Mindennemű mértani ábrát rákényszerített a ház homlokzatára. Gyorsan romló malterdíszek tömegével fedte el az anyag egyszerű, komoly méltóságát. A legkülönbözőbb művészi irányokból lopkodott és izléstelenül összeházasított díszítőelemek tömegével borította el a ház minden elborítató helyét. Szegeden különösen meglepett egy ház. Szinte azt hittem, hogy építője élénk humorral rendelkezett s csúfot kívánt űzni a szecesszióval, holott egészen bizonyosan „szent lelkesedéssel“ agyalta ki a ház szecessziós díszítését. Ezt a házat teljesen elborítják a malterből készült virágszirmok és másefféle növényi alkatrészek. Virágszirom tartja például a súlyos erkélyeket, — érezzük ennek a természetellenességnek, ennek a badar ellentmondásnak társadalmi és lélektani gyökereit? — egészséges társadalom megengedi-e, hogy ilyen szellemi perverzítást testté formáljanak és közszemlére tegyenek? Az idő vasfoga persze azóta alaposan helyben hagyta ezt a házat s a „virágdíszek“ ma már inkább fonyodt kalarábészeleteknek tetszenek. A magyar szecessziót gyorsan utolérte végzete: nem az öröklétnek épített s ha évről-évre nem tatarozzák, akkor eleven példája az emberi tévedés bűnhődésének: vedlett rongyként szomorkodik s minden tárgyilagos szemlélőnek meg kell állapítania, hogy sincsen mentség számára.

A szecesszió, elsősorban a lechnerizmus, teljesíthetetlen feladatok elé állítja az utókort. Stílussteremtés helyett mindea erejét a „műtyürkék“ túlzására, a habarcsdíszek halmozására fordította s e tömérdek műtyür egyszerre kezd kopni, romlani, minden zordonabb évszak elpusztít valamit belőlük, állandó javításuk anyagi akadályokba ütközik, ezért láthatunk annyi kopott, vedlett, reménytelen házat. Így jár, aki hazudik, kendőzi a valóságot, külsőségekkel dolgozik és szembefordul az anyag természetes törvényeivel. De miért fordult szembe a múlt századvég építészete? Nyilván azért, mert az a társadalom is szembefordult, melynek ez az építészet csupán

egyik szellemi-művészeti megnyilatkozása. Ezekből a szomorú épületekből megismerheted a kiegyezés korának társadalmát, amint a neo-barok épületekből Bethlen István korszakának „szelleme“ néz farkasszemet veled ...

Annál üdítőbb képet nyújtanak a régi házak, melyeket oem zúzott halálra a hálátlan utókor csákánya, Figyeljük raeg vidéki városainkban a városházát és a megyeházát. A megyeháza rendszerint régibb épület, tehát szervesebb társadalmi fejlődés ízlése nyilatkozik meg benne, a városháza. azonban új s a kiegyezés korának, vagy a Bethlen-időnek lelkiségét tükrözi. Az előbbi rendszerint tiszta, nemes stílus lehel, az utóbbi azonban a nagyzolásnak, az anyag eltorzításának s a leplező díszek orgiájának megtestesülése. Nines mindenütt így, de számos helyen tisztán megfigyelhető. Vagy: vizsgáljuk meg az iskolákat. Jolsván például új iskola épült, földszintes, skatulya-formájú, azokra a szegletesített hurkaszerű dobozokra emlékeztet, melyekben valamikor a hölgyek a strucctollakat tartották. (Ha azonban megnyílik ennek az építészeti szörnyetegnek a kapuja; feltűnik megette az öreg iskola szép fehér bolthajtásos tornácaival, nemes arányával, melegszívű egyszerűségével.) Hasomlót láthatunk más tájakon is. Makón például a régi egyemeletes ref. népiskola felejthetetlen hatást telt reánk. Földszintjén két nagy, komoly bolthajtás nyit tornácot, Emeletének homloka tiszta, nyílt, világos, mint az emberi gondolat, Közepén zömök, komoly torony támaszkodik az épülethez: az egyszerű, higgadt vigyázásnak, a gondolat hősiességének nem jelképe, hanem valódi megtestesítője. Nézzük meg utána a szentesi új ref. iskolát és borzadhatunk. Vagy tekintsük meg a szentesi bank épületét, melyet rengeteg vas- és kőoszlop s mesterkélt erődítésmotívum díszít, nyilván annak bizo nyílására, hogy milyen jól őrzik benne a pénzt. Az utóbbi stílus sajátos büntudatról tanúskodik: folyton túloz, leplez, mintha félne a kérlelhetetlenül elkövetkező ítélettől.

De milyen társadalmi okok folytán esett a századvég

s a századforduló építészete ilyen súlyos hibákba? Mindé nekelott: érezte, hogy a kiegyezés műve s méginkább a kiegyezés korszakának történelmi magatartása megalkuvásra és ellentmondásokra épül, melyeket lepleznie kell, mert máskülönbén elveszti „erkölcsi“ létalapját. Azután: zagyva értelmiség alakult, mely a kiegyezés korának langyos és minden történelmi forráságot erőszakosan lehűlő légkörébec nem tudott egységgé tisztulni s forrani, ez a zagyvaság nyilatkozik meg a szecessziós építészet beteges „stíluskeverékében.“ Az eredeti magyar történelmi hevet felváltotta a félig-meddig s alig-alig asszimiláltak külsőséges pátosza, ennek a pátosznak anyagi megtestesítője a szecessziós dekoráció, a malterhabarékok orgiája. A kiegyezés korszaka kifelejtette a kiegyezés művéből a magyar népet, a tömegeket, a tényleges magyarságot, ezért félt az építészetben a tényleges építészeti valóságnak az anyagnak nyílt ábrázolásától és egyszerű, de örök szellemétől. Inkább műtyürok tömegével fedte el az aoyagot, amint a politika silány frazeológiával és hasonló pátosssal leplezte a magyar népsorsot s a nép történelmi vágyait és erőfeszítéseit. Az élet egyarcú: az építészetben ugyanazon rontó okok uralmára lelünk, akár a politikában.

Az első világháború, a forradalmak s az ellenforradalom után diadalt ülő Bethlen-korszak a neo-bárok kai „lepte meg“ a magyar építészetet. A régi magyar bárok megcsúfolása ez a lazaságokká oldott utánzat, mely megintcsak arról tanúskodik, hogy a szóbanforgó korszak a magyar teremtőerők elles fordult, nem engedett megújhódást, nem túrt tiszta kibontakozást, hanem túlhaladott mozzanatot „restaurált“, de rosszul, felszínesen, hanyagul és lelkiismeretlenül, tehát ínég epigonnak is gyatra volt. Ez a korszak s szellem éppenúgy nem ismerte az anyag helyes és természetes arányait, mint a magyar szecesszió. Inkább: túlzott kiabált, torzított, csakhogy a megújhódás elfojtott elkenek panaszszavait ne hallhassa senki. Csúnya társadalmi

szándékok és szomorú társadalmi tragédiák húzódnak meg ezeknek az épületeknek malterjában s ideje, hogy a társadaiomszemlélet különb figyelmet fordítson reájuk s a társadalomra és szellemre, mely „teremtette“ őket.

Értekezésünknek nem célja, hogy az építészet társadalmi gyökereit széles területen megvilágítsuk, de bizonyítanunk kellet?; a társadalmi fejlődés és a művészetek — elsősorban az építészet — szerves kapcsolatait. Csakis ezután térhetünk rá tulajdonképeni célunkra, az eljövendő magyar társadalmi fejlődés és az építészet kapcsolatának fejtegetésére.

Az emberi fejlődés útja ebben a században a szocializmus. A kapitalista termelésnek s a javak kapitalista szellemű elosztásának csődje robbantotta ki az első világháborút. Az első világháború csak részleteiben oldotta meg a fölvetett roppant emberi kérdési, mert utána következett a kapitalista korszak utolsó sűtk erezése: a vénasszonyok nyara, de ugyanakkor az emberiség halálos mérgeket is termelt a kapitalizmus egyeduralma ellen. Ezért vált elkerülhetlenné a második világháború, Ebben a háborúban * a háborús erők mögött álló társadalmi erőkben végletes elvek ütköznek, aaii teroiészetes is, ekkora *méretű* emberi átalakulás máskent alig képzelhető. A végső megoldásban természetesen aligha a csatázó végletes elvek diadalmaszkodnak majd; a kibontakozás csakis a feltört friss társadalmi erők és rétegek eljövendő harmóniájára és emberi megegyezésére épülhet. Nem a mi feladatunk azonban, hogy erről a folyamatról bővebben beszéljünk, minket csupán az előretörő friss társadalmi rétegek érdekelnek.

Magyarországon három társadalmi réteg előretörésére számíthatunk: a parasztságéra, az ipari munkásságéra s az eredeti magyar szellemiségére. A történelem reájuk keríti a sort de természetesen ennek az előretörésnek módját és mikéntjét még nem látjuk és hiú jóslásokba nem bocsájtkozhatunk. Lehetséges, hogy csakugyan megtörténik e három

termő rétegek a szövetkezése és gyors kibontakozás következik. Lehetséges hogy a történelmi fejlődés tiszta megvalósulás helyeit egyelőre keserű vajúdasba csap és az említett szövetkezés még sokkal inkább a jövő zenéje, mintsem gondoljak. Arról se feledkezzünk meg, hogy 1867 óta milyen végzetes szerepet játszanak történelmünkben az asszimilációs rétegek, Nem mintha az asszimiláció lehetőségét sőt: vissza nem utasítható tényeit tagadnók. De éppen egészségtelen társadalmi fejlődésünk az elintézetlen, kérdések tömegét zúdította rank es lehetővé telte, hogy nemcsak történelmi szerepüket veszted reakciós tényezők, hanem gyanús történelmi szerepű idegen rétegek is mélyen benyomuljanak a magyar közösség életébe- A társadalmi fojtottság mindig mélygyökerű betegségek melegágya, A társadalmi folyottság bőséges alkalmat ad élődi, avagy öncélú szerepet játszó rétegek gazdag tenyészetére s virulására. Az egészségesen fejlődő társadalom megemészti vagy kiveti az efféle elemeket, ez egészségtelen tápot és szerepet ad nékik. Az egészségtelen társadalom természetellenes „egyensúlyt“ teremt s a legegészségesebb történelmi erőket közömbösítő mérgek termelésével s ápolásával szorítja vissza. Ennek a következménye azután az a szomorú tény, hogy az együvévalók nem tudnak összeforrani, ezért kell nálunk annyit beszélni a szóbanforgó három réteg együttműködésének gondolatáról.

E három réteg társadalmi alkata különben merőben különböző, Az igazi magyar s szellemiséget csupán szellemi természetű kapcsolatok tartják össze, társadalmi helyzetét tekintve ez a réteg szétszórva el s nem egy esetben súlyos nyomástól szenved. Az ipari munkásságnak csupán kisebbik fele szervezett. A szervezetleneket, vagy tévelygőket valószínűleg csak egy erős történelmi fordulat tudja majd felrázni s végleges szervezeti formába tömöríteni. De súlyos feladat előtt áll a szervezett ipari munkásság is: le kell ráznia a reá telepedett, elkispolgárisodott és túlságosan

taktikussá kocsonyásodott vezető réteget s önmagából kell történeti szerepű *vezető* réteget kivetítenie. A harmadik szóbanforgó réteg:“ a parasztság egészségtelen társadalmi fejlődésünk folytán nagyon szétagolódott. Nagyjából három rétegre osztható: 1) módos parasztságra, 2) kis és törpebirtokosokra és 3) mezei munkásokra. A?, első réteg individualizálódott (ennek a folyamatnak társadalomtörténeti okait fejtegetni igen hosszadalmas lenne, de több előadásomban részletesen foglalkoztam már vele) és jórészt polgáriásodó hajlamokkal rendelkezik. A másik csoport birlokának mérete s gazdasági helyzete szerint vagy az első, vagy pedig a harmadik csoporthoz közeledik, több kollektív hajlammal rendelkezik, mint az első, de távolról sem mozgósítható szociális harcra olyan mértékben, mint a harmadik. A harmadik réteg aránylag eléggé elkészült a szocializmus befogadására. E vázlatos körvonalazás is *eléggé* bizonyítja, hogy a magyar szocializmus kibontakozásának számos elsőrangúan fontos helyi *tényezővel*, sajátos történelmi feladattal kell megbirkóznia. Elsősorban nagyon kell vigyáznia, hogy a megoldás lényeges magyar faji, nemzeti, biológiai és társadalmi erőket ne pusztítson el, ne kergessen meghasonlásba, vagy passzivitásba, mert a magyar szocializmus csak akkor töltheti be történelmi-szerepét, ha minden méltó erőnk szövetkezését, szolidaritását és termő együttműködését megbírja alapozni.

De foglalkoznunk kell a három réteg szellemi jelentőségével is. Az ipari munkásság az utóbbi időben erősen közeledett az eredeti magyar szellemhez és kész az egészséges magyar tudat befogadására. Hagyományos kulturális erőt azonban szociológiai tudatán kívül ez a réteg nem képvisel. Egészen más természetű a parasztság ilyenirányú jelentősége. A parasztság mindmáig hordozta és részben még ma is hordozza a népkultúrát. A népkultúráról tudjuk, hogy hatalmas gyűjtődény s az őskultúrának s a történelmi kultúrának éppenúgy tartálya, mint az eredeti magyar lélek

és szellem formáinak s tartalmának. A népkultúrában emellett megtaláljuk a nép társadalmi állásfoglalását is, csak, sajnos, ilyen szempontból az egy Kálmány Lajoson kívül egyetlen folklorisírók sem vizsgálta a népi műveltséget. Az eredeti magyar szellemiség minden tagja a népkultúra s a népiség vízében „tért meg“ s lett hitvallóvá. Világos tehát, hogy az esedékes nagy társadalmi átalakulásnak és kibontakozásnak a népi szellem, más szóval a paraszti szellem legyőően kell megtörténnie. A magyar magatartás és az eredeti magyar világkép elemeit a népben s a népkultúrában találjuk meg, olykor: a hosszú s kegyetlen történelmi nyomás következtében széttöredezve, de éppen a magyar szellemiség feladata, hogy e töredékekből az egész képét megteremtse s az egyetemes magyar közösségnek ezt a képet kell alapnak s zsinórmértéknek elfogadnia. Ez a tételünk távolról sem jelenti azt, hogy más társadalmi rétegek szellemi és lelki „hozományát“ elveszük, ellenkezőleg: be kell fogadnunk, de semmiesetre sem a népiség elsőrangú jelentőségének megtagadása árán.

A népi építészet sokat őrzött meg a magyarság őselményeiből, világos tehát, hogy a szerkesztés művészetének és az esztétikai nevelésnek ide kell visszatérnie, mert olyan élményt nyer, melyet másutt hiába keres. Ez az élmény azonban csak alap, útravaló és végrendelet, tiszta tartalom, melynek az új idők gyakorlati szükségleteihez kell alkalmazkodnia. Azt se feledjük, hogy bár a népiség szerepe elsőrangú, az eredeti magyar ízlés más területeken is megnyilatkozott, így a régi nemesség s az itt-ott alakulni kezdett magyar polgárság építészeti eredményeiben is. Mindezt éppen úgy figyelembe kell vennünk, mint az új idők követelményeit, tehát el kell zárándokolnunk a falvak és a vidéki városok régi házaihoz, midőn új tervek készítésére kapunk felszólítást. Figyelembe kell vennünk egyes tájak stílisis sajátosságait is, nem szabad uniformizálásba tévednünk, mert az uniformizálás természetellenes, tehát a teljes létnek

és az egész embernek a tagadása, már pedig az efféle tagadásokból súlyos lelki és szellemi torzulások szoktak keletkezni.

Ezzel kapcsolatban fel kel! emeistünk szavunkat a legutóbbi évek építészetében elharapódzott „új tárgyilagosság“ ellen. Az új tárgyilagosság a legfagyosabb mértani elveket kényszerítette az anyagra, tehát éppennyolyan méltatlan erőszakot követett el, mint a századvég szecessziója; másik véglelet szegezett a szecesszió véglete ellen. Nem elegendő az anyagot szabályszerűen elhelyezni, az anyagból teremteni is kell, de az atyag természete szerint, az anyag természetéhez illően, más szóval rá kell lelteni az anyag sajátos ihletére.

A magyar építészet a jövőben elsősorban paraszt és munkásházakat és középületeket emel majd. Legtöbb figyelemztető nyomra a parasztházak építése terén talál majd, tehát sokkal súlyosabb feladat a munkásházak és a középületek építése. Mire lesz itten szükség? Az eredeti gyökerekből indulva, föl kell emelkednie az építésznek a közösségi ihlet régióiba. Arra kell törekedni, hogy a munkásház és a középület a mi sajátos közösségi ihletünknek méltó megtestesítője legyen. A legjobb szellemeknek kell tehát majd sorompóba állaniok s teremteniük kell bátran, mert az új épületeknek keményen, tömören és időtállóan egy nagy társadalmi diadalt; és főlemelkedést kell hirdetniök.

Féja Géza